

NEMIS KLASSIK FALSAFASIDA TA’LIMNI KONSEPTUAL VA AMALIY RIVOJLANTIRISH G‘OYALARI

Qunishev Ulug‘bek Ulashevich

SamDChTI “Gumanitar fanlar va axborot texnologiyalar” kafedrasida tadqiqotchisi

ANNOTTATSIYA. Mazkur maqolada falsafiy tafakkur tarixida o‘ziga xos maktabni shakllantirgan nemis klassik falsafasining ta’lim tizimi va insonning bilish jarayoni bilan bog‘liq masalalari tahlil etilgan. O‘z davrida ta’limning konseptual asoslarini ilgari surgan nemis faylasuflarining ta’lim falsafasi rivojiga qo‘shgan hissalarini bugungi rivojlanishda ham o‘z o‘ringa egaligi ijtimoiy taraqqiyot bilan uzviy ravishda zamonaviy bilimlar evolyusiyasiga xizmat qilayotganligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: nemis klassik falsafasi, Kant, Gegel, Fixte, Shilling, ta’lim falsafasi, axloq, estetika, borliq, ruh, jamiyat, shaxs.

ANNOTATION. This article analyzes the educational system of German classical philosophy, which formed a unique school in the history of philosophical thought, and issues related to the human cognitive process. It is revealed that the contributions of the German philosophers who put forward the conceptual foundations of education in their time to the development of the philosophy of education have their place in today's development and serve the evolution of modern knowledge integrally with social development.

Key words: German classical philosophy, Kant, Hegel, Fichte, Schilling, philosophy of education, ethics, aesthetics, being, spirit, society, person.

XVIII-asr oxiri va XIX-asr boshlarini qamrab olgan nemis klassik falsafiy an‘analarida ta’lim va uning rivojlanishi masalalari muhim o‘rin tutadi. O‘z davrida ta’lim nazariyasi va amaliyotining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan bu an‘analarning asoschilari orasida Immanuel Kant, Georg Vilgelm Fridrix Gegel, Fridrix Vilgelm Nisshe va Yoxann Gotlib Fixte kabi olimlar bor. Ularning har biri ta’limga o‘ziga xos nuqtai nazardan qaragan va uning jamiyatdagi ahamiyatini turlicha talqin qilgan. Ularning ta’lim borasidagi qarashlari xilma-xil bo‘lsa-da, ma’rifatparvarlik g‘oyalari umumiy sadoqat ruhida aqlga tayanish bilan individual salohiyatni rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu falsafada ta’limning konseptual va amaliy rivojlanishi g‘oyalari, zamonaviy ta’lim nazariyasi va amaliyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan chuqur intellektual faoliyat davrini aks ettiradi. Bu faylasuflar bilim, axloq, erkinlik va inson ongining tabiatini o‘rganish orqali tarbiyaviy fikrni shakllantirishga hissa qo‘shdilar.

Bu davr faylasuflaridan I.Kant ta’limni insonning ma’naviy va aqlan rivojlanishi uchun zarur, deb hisoblagan. Uning fikricha, ta’lim muhiti shaxsning o‘ziga xosligini rivojlantirishi va jamiyatdagi o‘rnini topishiga yordam beradi. Kant uchun ma’rifatparvarlik – bu erkinlikka erishishning kaliti edi. Kantning ta’lim falsafasi uning tanqidiy falsafasiga, xususan, axloqiy va intellektual fazilatlarni tarbiyalashga yondashuvdan kelib chiqadi. Uning fikricha, ta’lim nafaqat bilimlarni uzatishi, balki axloqiy qarorlar qabul qilishga qodir bo‘lgan oqilona mavjudotlarni rivojlantirishga

qaratilgan bo'lishi kerak. Kantning fikricha, ta'lim - bu odamlarning aqlli mavjudot sifatidagi burchlarini anglash va axloqiy qonunlarga muvofiq harakat qilish uchun intizomga ega bo'lish jarayonidir. "Bilish jarayoni hissiy va aqliy bilish jarayonlarini o'z ichiga qamrab oladi. Bilish jarayoni bu ikkala bosqich barobar qatnashganidagina amalga oshadi" [1. 73]. U axloqiy burch va mustaqillik tuyg'usini shakllantirishda ta'lim-tarbiyaning muhimligini ta'kidlab, ma'rifat insonning o'z-o'ziga yuklagan etuklikdan, eng avvalo, aqlni qo'llash orqali chiqishi ekanligini ta'kidladi. Kant ratsional yo'l bilan axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishda ta'limning rolini ko'rsatar ekan, ta'lim nafaqat bilim berish, balki axloqiy fazilatlarini tarbiyalash, odamlarga o'z aql-idrokidan erkin va mas'uliyat bilan foydalanish imkonini berishini aytadi. Kantning ta'lim falsafasi o'quvchini tanqidiy fikrlash muhimligiga o'rgatib, insonni barcha faoliyatida aqldan foydalanishga chaqiradi.

Kant ta'lim falsafasining uzviyligi Gegel falsafiy qarashlarida ta'limni ijtimoiy tuzilmaning ajralmas qismi sifatida ifodalashi bilan bog'langan. Uning fikricha, ta'lim insonning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va uni ijtimoiy muhit bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi. Gegel uchun, ta'lim insonning o'zini anglashi va jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun zarur. Uning keng qamrovli falsafiy tizimi tarix orqali ruhning (mutloq ruh) rivojlanishiga asoslanadi. "Gegel falsafiy ta'limotining mazmunini, logika (mantiq) tizimiga tayangan holda Mutloq g'oyaning Mutloq ruhga aylanishini ko'rsatishdan iborat"[2. 96]. O'z navbatida ta'lim shaxslarda axloqiy hayotni rivojlantirish, ularni jamiyatning oqilona va axloqiy hayotida ishtirok etishga tayyorlash vositasidir. Ta'limning dialektik jarayoni ta'lim oluvchilarda qarama-qarshiliklarni eng ishga, bu esa borliqni tushunish va o'z-o'zini anglashning yuqori darajalariga olib keladi. Uning ta'limga bo'lgan qarashi axloqiy, intellektual va jismoniy rivojlanishni o'z ichiga qamrab oladi. Jamiyatda ta'lim falsafasi dialektik metodiga tayanib, u ong va o'z-o'zini anglashning rivojlanishini vujudga keltiradi. Har bir shaxs ta'limni o'zini va dunyodagi o'rnini anglash vositasi sifatida ko'rishi, turli dinamik va interaktiv jarayonlarni mutloq ruh darajasida tushunishi, o'zini o'zi anglashi darkor.

Yana bir klassik faylasuf I.G. Fichte ta'limni milliy o'zlikni shakllantirish va jamiyatni mustahkamlash vositasi sifatida ko'rgan. Uning qarashlari bo'yicha, ta'lim muhiti insonlarni vatanparvarlik va jamoatchilik burchini his qilishga o'rgatishi kerak. Ta'lim kishida nafaqat individual qobiliyatlarni, balki milliy o'ziga xoslik va birlik tuyg'usini rivojlantirishga qaratilgan milliy ta'lim tizimini targ'ib qilish orqali rivojlanadi. U Kantning ta'lim falsafasi g'oyalarini rivojlantirib, ta'limni jamiyatni axloqiy va intellektual mustahkamlash quroli deb hisoblaydi, jamoaviy ruh va milliy xarakterni rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. Uning faoliyati Germaniyada barcha fuqarolarni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan tizimli ta'limni yaratishga katta ta'sir ko'rsatdi. Fixtning ta'lim nazariyasi inqilobiy bo'lib, axloqiy va yaxlit milliy jamoani yaratishda aks etadi. U ta'lim tizimini milliy o'zlikni anglash va axloqiy fuqarolik tuyg'usini tarbiyalash vositasi deb bildi. Jamiyatda shaxsga kuchli, yo'naltirilgan ta'lim odamlarning axloqiy va intellektual qobiliyatlarini shakllantiradi, ularni davlat ehtiyojlariga moslashtiradi, deydi. Ushbu yondashuv uning o'z-o'zini anglash tabiati va jamoaviy kontekstda individual o'ziga xoslikni rivojlantirish bilan

bog'liq kengroq falsafiy dunyoqarashni aks ettirdi.

F.V.J.Shelling esa, ta'lim falsafasiga to'g'ridan-to'g'ri yondashmasdan, lekin tabiat va inson taraqqiyoti o'rtasidagi munosabatlarni tushunish nuqtai nazaridan o'z qarashlarini bayon etdi. U ta'lim shaxsning tabiiy rivojlanishi bilan uyg'un bo'lishi kerakligini ta'kidlab, ijodkorlik hamda estetik tajribaning shaxsiy va intellektual o'sishda markaziy o'rinni egallashini ta'kidlaydi. Shelling falsafasi ta'lim shaxsning tabiatga bo'lgan munosabatiga nisbatan kengroq romantik qiziqishni aks ettiruvchi shaxsning tug'ma salohiyati va ijodkorligini bog'liqligi bilan xarakterlanadi. U tabiat va estetikaning ta'limdagi ahamiyatini ta'kidlab, chinakam voqelikni tushunish, o'rganish nafaqat aqliy va axloqiy rivojlanishni, balki go'zallik va tabiiy dunyoni qadrlashni ham o'z ichiga oladi, deb ta'kidlaydi. Shelling falsafasiga ko'ra, ta'lim butun insonni, shu jumladan his-tuyg'ularni ziga jalb qilishi, tabiat va san'at bilan chuqur aloqani rivojlantirishi kerak. Ta'limga bunday yaxlit yondashuv intellektual, axloqiy va estetik o'lchovlarni birlashtirishga olib keladi.

Shu tarzda, nemis klassik falsafiy an'analarida ta'limga bo'lgan qarashlar insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga qaratiladi. Bu faylasuflarining g'oyalari zamonaviy ta'lim amaliyotiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Tanqidiy fikrlash, axloqiy rivojlanish, estetikani qadrlash, dialektik ta'lim metodiga e'tibor qaratish ta'limga kompleks yondashuvni vujudga keltirib, bunda nafaqat intellektual imkoniyatlar, balki axloqiy fazilatlar va estetik qadrlash ham rivojlanishi nazarda tutildi. Ular jamiyat taraqqiyotida ta'limning muhimligini ta'kidlab, tanqidiy fikrlash butun bir shaxsning muvozanatli rivojlanishini ta'minlashini ta'kidladilar. Ularning ta'lim falsafasi zamonaviy ta'lim nazariyasi va amaliyotiga ta'sir ko'rsatib, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishga qodir bo'lgan ma'rifatli, mas'uliyatli barkamol shaxslarni tarbiyalashda xizmat qildi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, nemis klassik ta'lim falsafasining maqsadi shaxs va jamiyat rivojlanishida katta rol o'ynaydi. "Nemis milliy falsafasi tomondan ishlab chiqilgan dialektik metod, dialektik mantiq taraqqiyotning qonuniy jarayon ekanligi to'g'risidagi ta'limot sifatida shu davrgacha falsafiy tafakkur rivojining eng katta yutuqlarida biri bo'ldi" [3. 298]. Ular ta'lim nazariyasiga sezilarli hissa qo'shib, ratsional axloqiy fazilat va jamoa doirasida individual salohiyatni uyg'un rivojlantirishga intildilar. Ularning qarashlarida ma'rifatparvarlik g'oyalariga chuqur sodiqlik, taraqqiy etish, aql-idrok, ta'lim-tarbiya orqali insonning ahvolini yaxshilash aks ettirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Карим Т. Миллий тафаккур тараққиётидан. –Тошкент: Чўлпон, 2003. 73-бет.
2. Фалсафа қисқача изоҳли лўғат. –Тошкент: Шарқ, 2004. 96-бет.
3. Фалсафа: қомусий луғат. –Тошкент: Шарқ, 2004. 298-бет.